

Terug naar de bronnen van de democratie

Door Eisse Kalk

De mythe van Protagoras

In vrijwel alle geschriften over het ontstaan van de Griekse democratie duikt vroeg of laat de mythe van Protagoras op, zoals die tot ons is gekomen in één van de dialogen van Plato. Protagoras was één van de bekendste sofisten (filosofen-leraren) en volgens I.F. Stone's *The trial of Socrates* (1) aan wie we dit verhaal ontleen, de enige die in de Platonische dialogen met respect wordt behandeld. Hij wordt door zijn vriend Pericles in 443 voor Chr. gevraagd in Thirië een modelkolonie in te richten volgens de beginselen van de democratie.

(1) I.F. Stone: Het proces Socrates, Nederlandse vertaling, uitg. Anthos, 1988, blz. 53 e.v.

In de dialoog laat Socrates zich zoals gewoonlijk laatdunkend uit over de Atheense volksvergadering. Hij merkt op dat de volksvergadering zich door bouwdeskundigen laat adviseren als het gaat om de vraag of en hoe de lange muren van Athene naar Piraeus gebouwd moeten worden. *“Wanneer het gaat om een uitbreiding van de oorlogsvloot op de koopvaardij laat de volksvergadering scheepsbouwers komen. De vergadering werkt met ervaren en professionele experts”*. Maar wanneer de vergadering bijeenkomt om belangrijke bestuurskwesties te bespreken, zegt Socrates *“dan kan om 't even wie het woord vragen en zijn advies geven: timmerman, smid, schoenlapper, handelaar, reder, arm of rijk, adellijk of onaanzienlijk. Niemand slingert ze het verwijt naar het hoofd, dat ze opleiding of ervaring in de besproken zaken missen.”*

Protagoras antwoordt Socrates met de volgende fabel of mythe over het ontstaan van het beschaafde leven. De mens leidde oorspronkelijk een solitair bestaan en was niet in staat zichzelf en zijn familie te beschermen tegen wilde dieren. Bijgevolg zochten zij *“hun heil in het samenwonen en zij stichtten steden. Maar de steden werden door innerlijke strijd verteerd omdat de bewoners “onrecht tegen elkander bedreven”*. Ze misten de “politieke vaardigheid”, *politike techne*, die hen in staat zou hebben gesteld om vreedzaam samen te leven. Zeus zag dit alles aan en begon *“te vrezen dat heel ons ras om zou komen”*. Hij zond daarom zijn boodschapper Hermes naar de aarde met twee geschenken voor de mensen om de “politieke vaardigheid” met succes uit te oefenen en steden te stichten waar ze veilig en in goede verstandhouding zouden kunnen samenleven. Die geschenken waren *aidos* en *dike*.

Aidos wil zeggen schaamtegevoel. Het is de schaamte die een soldaat voelt wanneer hij zijn kameraden op het slagveld in de steek laat of die van de burger als hij betrapt wordt op een oneervolle handeling. *Dike* betekent hier respect voor de anderen. Het maakt burgerlijke vrede mogelijk door het beslechten van geschillen met rechterlijke arbitrage. Hermes stelt daarop de vraag aan Zeus: moet ik die vaardigheden verdelen zoals de *techne* (alle vakken en beroepen zoals schoenmaker, smid, arts en beeldhouwer) zijn verdeeld? Hermes herinnert Zeus eraan dat deze vaardigheden zo zijn verdeeld dat “één enkele die de geneeskunst bezit kan volstaan voor velen die leken zijn in deze kunst; en zo voor andere specialiteiten. Hij vraagt Zeus of hij de “politieke vaardigheid” aan een selecte groep moet geven of aan iedereen. Het antwoord van Zeus is eenduidig. *“Aan allen”*, verklaart Zeus. *“Allen moeten er hun deel van hebben, wil het leven in een gemeenschap mogelijk worden”*.

Protagoras formuleert dan als volgt de moraal van dit verhaal: *“De Atheners, en de mensen in het algemeen doen een beroep op deskundigen bij zaken die speciale deskundigheid vereisen, maar zodra ze overgaan tot een beraadslaging over “politieke uitmuntendheid”, oftewel een bestuurskwestie van algemene aard, dan is het natuurlijk dat iedereen er aanspraak op kan maken althans aan die voortreffelijkheid deel te hebben, of dat er anders geen staten (dat is steden, de polis) kunnen bestaan.”*

De mythe van Protagoras kan, aldus I. F. Stone, worden gelezen als de ontstaanslegende van de democratie. Deze gaat ervan uit dat alle mannen deelhebben aan wat Protagoras

noemt de “politieke vaardigheid” en dus het vermogen – en het recht – bezitten om zichzelf te besturen.

Democratie is een vorm van samenleven en de polis is veel meer dan politiek

Het bijzondere aan deze mythe over het ontstaan van democratie is dat Protagoras en in navolging van hem ook Plato en Socrates als voornaamste kenmerken van democratie twee begrippen hanteren die allebei verbonden zijn met het gedrag van mensen. Aidos (schaamte) en dike (respect). Beide begrippen slaan op de manier waarop mensen vreedzaam met elkaar kunnen samenleven. Daarnaast wordt het vermogen tot “politieke vaardigheid” rechtstreeks in verband gebracht met het bestaan van de polis, de stedelijke samenleving.

Zowel democratie als politiek hebben hier een veel ruimere betekenis dan in de huidige Nederlandse samenleving. Democratie is in Nederland verengd tot een staats- of bestuursvorm en de politiek is gereduceerd tot een onderdeel van de samenleving.

In die beperking ligt tegelijkertijd de oorzaak en de oplossing van het probleem van onze democratie besloten.

De grondoorzaak van de huidige problemen met onze democratie is dat die worden veroorzaakt doordat een bestuurlijke schicht (zo men wil elite of regentenkaste) zich los heeft gezongen van de samenleving. De politiek is al evenzeer verzelfstandigd tot een (beperkt) onderdeel van de samenleving. Politieke partijen vormen daarin de onmis(ken)bare schakel die deze verenging in stand houden en het volk daardoor van zich vervreemden.

De politiek stelt heftige pogingen in het werk om alsnog de band met de samenleving te herstellen maar via de verkeerde invalshoek (hoe kunnen we de burgers meer betrekken bij het bestuur in plaats van hoe raak ik als bestuurder meer betrokken bij burgerinitiatieven). De democratie is in de huidige vorm niet bij machte zich uit de dodelijke omhelzing van de bestuurlijke en politieke elite te bevrijden. De burgers worden op gezette tijden opgeroepen deel te nemen aan de democratie door te gaan stemmen. Nota bene op dezelfde partijen en politici die de democratie hebben ontvoerd uit de samenleving.

De kernvraag die voor ons ligt, is hoe we de inspirerende krachten van het begrip democratie weer tot leven kunnen wekken door die weer terug te plaatsen in het hart van de (alledaagse) samenleving en hoe we de politiek weer kunnen transformeren tot het kloppend hart van een polis, een stedelijke samenleving van burgers die het vermogen – en dus het recht – op zelf besturen willen uitoefenen.

Hoe dat zou kunnen en op welke uitgangspunten een dergelijke transformatie van democratie en politiek gebaseerd kan zijn, kunnen we leren van ARISTOTELES. Hij was een Griekse wijsgeer en leerling van Plato en leermeester van Alexander de Grote. Hij heeft de constituties van meer dan 150 Griekse steden in zijn tijd (4^e eeuw voor Chr.) bestudeerd en daarover een boek geschreven: de Politika.(2)

(2) Aristoteles: Politika

In dit boek maakt Aristoteles een onderscheid tussen 6 staatsvormen, waarvan 3 goede (monarchie, aristocratie en constitutionele democratie) en 3 corrupte of slechte (tirannie, oligarchie en volksdemocratie). De laatste zijn `doorgeschoten` vormen van de goede, waarin het belang van allen niet meer gediend wordt en het belang van enkelen centraal komt te staan. Aristoteles is zelf een voorstander van de constitutionele democratie en beschrijft in detail de voordelen van een directe democratie. Het voornaamste uitgangspunt voor een goed functionerende democratie omschrijft hij als volgt:

Een democratie is een maatschappijvorm waarin de burger deelneemt aan het maatschappelijk leven door beurtelings te besturen en bestuurd te worden.

Kenmerken van een goed functionerende democratie

Vervolgens beschrijft hij in detail het functioneren van de democratie, waaruit wij de volgende kenmerken naar voren halen uit het Atheense model, die van belang zijn voor de revitalisering van onze eigen democratie.

1. het is een **beperkte vorm van directe democratie**: geen stemrecht voor vrouwen, metoiken en al helemaal niet voor slaven. Dat bestaat overigens nergens in die tijd en het drie eeuwen lang (voort)bestaan van een **Volksvergadering** waar alle besluiten genomen werden door 4.000 a 6.000 mannen die 2 dagen per maand bijeenkomen op de PNYX is op zich al verbazingwekkend en uniek.
2. **opbouw van de Griekse polis**:
Oikos (huishouden) is hoeksteen; familie sleutel tot burgerschap, huishoudgoden; vaders geven muziekles, taalles en gymnastiekles (Socrates)
DEME = het centrum van het publieke leven (festivals, cultus voor Olympische goden, eigendom en kadaster, bevolkingsregister, burgerschap, belastingen)
POLIS = de verzameling van meer dan 100 demen. verbinding via de BOULE (Raad) en de dikasteria (volksrechtbanken) en via **10 phylarchen (stammen)** bestaande uit meerdere demen) leveren hoplites, militaire dienstplicht, integratie.
3. **POLIS = stad-staat en stadsgemeenschap**. Stadsburger en staatsburger (citoyen) van kind af aan is er contact met het publieke leven. Orale cultuur: van mond-tot-mond
4. iedere burger doet ervaring op met publieke zaken via de volksrechtbanken (**dikasteria**) die zeer veel publieke zaken behandelen, maar ook burenruzies, leefbaarheid en veiligheid. (4000 burgers op jaarbasis). Groot deel van de rechtspraak in handen van het volk (lotto-balletjes systeem voorkomt cliëntelisme).
5. **belastingheffing** gaat via de Deme. **Leitourgia** voor de gehele gemeenschap (polis en deme) komen van welgestelden; zij stellen er zelf een eer in en worden daardoor ook gewaardeerd. Mensen zien zelf wat er gebeurt met hun geld.
6. politiek-bestuurlijke systeem gekenmerkt door **roulatie** (max. 1 jaar een publiek ambt). Niet via verkiezingen maar via het **LOT**. **Jaarlijks** 500 mannen voor de **BOULE** Iedere 10 jaar zeker 25 tot 30% van alle mannen **Dagelijks bestuur** wordt gevormd door **50 personen** (10 x 50) uit de BOULE die **1 maand** (jaar had 10 maanden) die functie vervullen (roulatie). Wel altijd collegiaal bestuur, geen portefeuillehouders laat staan burgemeesters. Bereiden alleen voorstellen voor. **Volksvergadering** beslist
7. **Volksvergadering** is hoogste orgaan. Boule kan voorbereiden maar iedere burger kan ook een agendavoorstel indienen. Voorstel-argumenteren-beslissen. Voortdurende openbare discussie die wel leidt tot beslissingen.
8. **geen Poolse landdag**, want degene die een voorstel indient (bv. oorlog voeren tegen Syracuse) wat faliekant verkeerd afloopt, krijgt een proces over zich heen of werd verbannen (schervengericht). Binnen 1 jaar kan iedere burger een beslissing die tegen een voorgaande wet of beslissing van de Ekklesia ingaat, laten herroepen. Als dat gebeurt krijgt de indiener een forse boete.
9. **verantwoording afleggen** is zeer goed geregeld. Voordat je na 1 jaar de BOULE verlaat moet je voor 3 volksrechtbanken verschijnen: A. heb je de wetten en besluiten goed en zorgvuldig uitgevoerd. B. heb je de gemeenschapsmiddelen zorgvuldig beheerd. C. hoe heb je je gedragen tegenover burgers en collega raadsleden

Hoe passen we die kenmerken toe in onze huidige samenleving en democratie.

Het vertrekpunt ligt niet in de huidige politiek die zich heeft losgezongen van het volk via de politieke partijendemocratie maar veeleer daarbuiten. We hebben wel de huidige volksvertegenwoordigers nodig om de democratie te vernieuwen en burgers te ondersteunen. Ons vertrekpunt ligt bij die burgers die het burgerschap serieus nemen en (al jarenlang) opkomen voor de publieke zaak. De politiek zou eens 180 graden rechtsomkeert moeten maken. Niet nog meer polderen en participatie laat staan nog meer inspraak. In plaats van: wij nodigen u uit om aan onze plannen mee te denken is het uitgangspunt: zorg eens dat je betrokken raakt bij de plannen en initiatieven die leven onder het volk.

1. alledaagse democratie.

Het allerbelangrijkste is dat we de democratie weer een plaats geven in de alledaagse samenleving. Wij noemen dat het stimuleren en faciliteren van alledaagse democratie. In de volgende hoofdstukken in deze publicatie geven we er voorbeelden van. Meer democratie betekent meer invloed van burgers op beslissingen over hun eigen huis, de straat, het gebouwencomplex, de buurt of wijk en het dorp of de stad waarin ze wonen en werken. Democratie is iets waar je dagelijks aan deel kunt nemen, met name in en voor je eigen gemeenschap. Democratie is de essentie van samenleven. Democratie in en rondom het huis (alledaagse democratie) stimuleert het ontstaan van medeverantwoordelijke burgers die ook (op hun beurt) een rol in het openbaar bestuur gaan vervullen

2. beurtelings regeren en geregeerd worden.

We slagen er niet in van de ene dag op de andere een systeem van roulerende democratie te introduceren. We kunnen wel veel meer beslissingen delegeren naar het wijk- en buurtniveau en bewoners van een dorp, buurt of wijk een beslissende stem geven in de aanwending en besteding van gemeenschapsmiddelen. Ook worden niet gekozen burgers veel directer betrokken bij gemeenschapsbeslissingen. Op lokaal niveau krijgen gekozen burgers (raadsleden) de bevoegdheid om beslissingen te nemen over publieke zaken. Bestuurders en ambtenaren voeren die beslissingen uit. Die beslissingen worden voorbereid door raadscommissies ex. artikel ... van de Gemeentewet, waarin minimaal 1 raadslid en vele burgerraadsleden zitting hebben. Aan deze commissies worden ook taken en bevoegdheden overgedragen (bv. vaststellen bouw- en bestemmingsplannen)

3. stemrecht in plaats van kiesrecht.

Het grootste verschil met de oorspronkelijke vormen van democratie is dat wij het stem- en beslissingsrecht hebben verengd tot een kiesrecht. Weliswaar wel voor alle inwoners (ook voor vrouwen en vreemdelingen (op lokaal niveau). Op lokaal niveau brengen we stemrecht terugbrengen door middel van substantiële wijk- en buurtbudgetten waarover bewoners van een wijk of buurt zelf beslissen (voorbeelden in Hoogeveen, Deventer, Nijmegen, Zaanstad). Op landelijk niveau kunnen we de hoofdkeuzes voor prioriteiten en bezuinigingen voor de begroting koppelen aan de verkiezingen (voorstel Jan Schaefer in Democratisch Offensief). Daarnaast krijgt de bevolking de gelegenheid om voorstellen in te dienen voor een bindend referendum op basis van volksinitiatief over belangrijke beleidsthema's.

4. burgerinitiatieven i.p.v. partijprogramma's en programakkoorden.

Initiatieven van burgers die een bijdrage willen leveren aan de gemeenschap en waarvoor een draagvlak bestaat, zijn leidend voor de besluitvorming binnen de overheid, niet de partijprogramma's of programakkoorden. Het openbaar bestuur is er primair om burgers die mede verantwoordelijkheid willen dragen te faciliteren en te ondersteunen. Niet het besturen staat voorop, maar de deelname van burgers aan en in het bestuur. De gekozen burgers (volksvertegenwoordigers) zorgen ervoor dat het initiatiefrecht van hun medeburgers gestimuleerd en gefaciliteerd wordt. Ambtenaren ondersteunen initiatiefnemers en op iedere gemeentebegroting en de rijksbegroting wordt een groeiend percentage (van 5 naar 10 %) vrijgemaakt voor burgerinitiatieven (vgl. de huidige opzet van het ministerie van ontwikkelingssamenwerking).

5. gemeenschapsmiddelen.

Meer democratie kan ook worden bereikt door het volk te betrekken bij de voorbereiding van een lokale begroting (voorbeeld Porto Alegre in Brazilië) of door het volk te laten beslissen over een bepaald bedrag op de gemeentebegroting (Delftse Duit en Tielse methode) of door de bevolking te raadplegen en te betrekken bij de afweging over investeringen voor alle gemeenschapsvoorzieningen (Leersum). Op wijkniveau en op deelraadsniveau wordt hier

een begin mee worden gemaakt door de budgetbestedingsbevoegdheid voor buurtbudgetten te decentraliseren en te leggen bij actieve buurtbewoners. (zie ook punt 3)

6. verantwoordiging afleggen.

Belangrijk is dat verantwoording plaats vindt over de 3 elementen die we ook in de Griekse democratie aantreffen. Verantwoording over de inhoud van het beleid, over het beheer van de gemeenschapsmiddelen en over het gedrag van politieke ambtsdragers. Voor het eerste en het laatste punt worden visitatiecommissies in het leven geroepen van gekwalificeerde burgers en ex-raadsleden. In Leeuwarden is hier al mee geëxperimenteerd en de daar opgedane ervaringen kunnen we benutten. Voor een verantwoording over het beheer van de geldmiddelen wordt een aparte onafhankelijke begrotingscommissie in het leven geroepen die functioneert a la de Citizen Committees for the budget in Amerikaanse steden. In een van de bijdrage in deze bundel wordt op de verantwoording nader ingegaan.

7. politiek en cultuur.

In de Griekse polis is het verwerven van macht en de controle over het bestuur veel meer een onderdeel van het deelnemen en deel hebben aan de polis als samenleving. Philip Brook Manville beschrijft dit in zijn boek over *The Origins of Citizenship in Ancient Athens* (3) als volgt: *"We must see it not in isolation, but as one of the ways in which citizens expressed and even creates a sense of belonging to a polis. It must be understood as part of a culture complex that included cult, processions, festivals, the creation of tribal structures, market and festiva days, and even the roads that brought people from outlying villages to the public space of the inner city"*(page. Xi of the Preface). Hij wijst erop dat het bijzondere aan de Griekse polis is *its purpose and ability to provide justice and thus morally, to improve its citizens*".

Het geeft ook aan het begrip burgerschap een heel andere betekenis, die we nog het best onder woorden kunnen brengen door de Duitse term *Zivilburgerschaft* die onze Oosterburen gebruiken als onderscheid van de *Staatsburgerschaft*. In het Nederlandse vocabulaire is het te vergelijken met de Engelse term *civil society* die aangeeft dat veel meer Nederlanders actief zijn in de samenleving vanuit maatschappelijke organisaties en verbanden.

Het is die civil society die veel meer het bindmiddel vormt in onze samenleving dan de politieke en bestuurlijke instituties. Van belang is dan ook dat we die civil society koesteren en meer verbinden met democratie en in de plaats stellen van de bestuurdersdemocratie. In een laatste bijdrage aan deze bundel gaan we dieper in op dit perspectief.

